

Sommerlandet

Geasseannan fra Arilds tid

Av Ole Kristian Jørgensen

Sommerlandet

Geasseannan fra Arilds tid

Av Ole Kristian Jørgensen

”Sommerlandet” eller Geasseanan, som samene kalte det.

Samenes forfedre var de første som kom. De kom østfra og vandret sagte sørover langs nordsiden av den store bre. De kom lange før noen andre bosatte seg i de som i dag er Norge.

Området har de siste 3 millioner år lagt under is minst tre ganger. Den siste isen over Nord Europa begynte å smelte for om lag 20 000 år siden, og en regner med at det meste av isen var forsvunnet for knapt 10 000 år siden, men lenge før det var kystområdene i nord isfrie. Golfstrømmen virket også på den tiden, og med is på flere kanter ble det varme vannet styrt inn til kysten av Troms og Finnmark og Kolahalvøya med det resultat at isen langs kysten smeltet og det ble levelig for folk og dyr langs brefronten. På det meste var isen over innlandet 3 km tykk, og da isen smeltet steg havnivået og landet med rundt hundre meter. Da isen trakk seg tilbake ble det et yrende dyreliv langs brekanten. Dyrene kom først, de kom fra øst, unntatt de arktiske dyrene som kom fra nord. De første menneskene langs iskanten levde av jakt og fiske. De var nomader eller sankere som flyttet seg i takt med årstiden og viltets vandringer. De kunne jakte på reinsdyr, bjørn, ulv og andre dyr samt sel, hvalross og isbjørn, og kanskje småhval. I havet var det store mengder fisk av mange slag som ble minimalt beskattet. Hvor sjødyktig båtene deres var vet en ikke, men de første var trolig laget av skinn slik vi kjenner dem fra samelitteraturen og fra andre stammefolk, for eks. på Grønland og Tibet.

Var det slik livet artet seg i nord den første tiden

Det er funnet spor etter mennesker fra eldre steinalder i Finnmark og Nord-Troms, men det er vanskelig å spore opp de første, fordi de levde i pakt med naturen og satte få spor etter seg.

Noen tror at innvandringen først skjedde langs norskekysten fra sør, andre mener at de første kom fra øst, og atter andre mener de kom over land fra Bottenviken. Hvis en godtar at innvandrerne kom før innlandsisen smeltet er det vel lite trolig at de kom fra syd, fordi innlandsisen kunne være flere kilometer tykk, også over Bottenviken. Islaget over sydligste del av Norge var heller ikke smeltet, og da var det bare langs iskanten fra øst det var mulig å komme. De første dyrene kom helt sikkert fra øst, og menneskene har fulgt etter.

Jakhudsbåt på Yamdroksjøen i Tibet 1992

Tidligere har man trodd at de første nordlendinger kom i yngre steinalder, men de må ha kommet mye tidligere. Russiske og amerikanske forskere har nylig funnet bevis for at ett folkeslag, som kan være samenes forfedre levde i Øst-Sibir for 30.000 år siden. Funnstedet er Tsjukotka helt nordøst i Russland, like ved Beringstredet. Ifølge forskerne var det et jegerfolk som levde ved Janaelven, som ligger ca. 500 km nord for polarsirkelen som har holdt til der. Man har tidligere trodd at denne del av Arktis først ble befolket for ca. 15.000 år siden.. Det er vel all grunn til å tro at når en kunne livberge seg på tundraen i Sibir, kunne folk gjøre det samme på Kolakysten og i Nord-Norge med den varme golfstrømmen som nabo. Hvor lang tid Tsjukotka – folket brukte på vandringsturen vestover vet ingen, men mer enn 15.000 år har de neppe brukt.

Det er høyst sannsynlig at innvandrenne fra øst var samenes forfedre. Samene er altså direkte etterkommere av innvandrerne fra den sibirske tundraen, og de har med rette påstått at de kom først og at deres forfedre var de første som slo seg ned i det som i dag er Norge. De innfødte i Australia kaller seg the Aboriginal, eller de opprinnelige. Selv om samene neppe kan påstå at deres forfedre har levd her like lenge som de opprinnelige i Australia, så kom de hit lenge før alle andre. ·

Det var neppe et behagelig klima, sett med dagens målestokk nord for den store breen, men senere fikk innvandrerne det mer komfortabelt. En nylig gjennomført kartlegging av danske forskere på Grønland viser at islaget i Arktis var svært redusert for 6-7.000 år siden. Selve Polhavet kan i perioder ha vært helt isfritt, og at det i denne perioden var et mye varmere klima.

Området som omfatter det gamle Skjervøy prestegjeld var altså bebodd av samer, men det var bare i sommerhalvåret. Området hadde i uminnelige tider vært en korridor for rein og flyttsamer fra Finnmarksvidda. Samene, og deres forfedre fulgte villreinen på dens vandring fra sommer- og vinterbeite. Etter at samene begynte med tamrein, brukte flyttsamene med sin reinflokk, og mesteparten av sine eiendeler, den samme ruten til og fra sommerbeitene ved fjordene og ut på øyene. Samene kalte Skjervøy - området for ”Sommerlandet” eller ”Geasseannan” fordi det var der de oppholdt seg om sommeren. Fiske og fangst var viktig også for samene, og dun og egg ble sanket.

Flyttsamene var avhengig av dette nomadelivet, og deres rett til utnyttelse av områdets resurser var uomtvistelig., Samene hadde vunnet hevd på området som burde være jevnegod med lov og juridisk rett, men da de nye maktherrene kom på 1600- tallet hadde de ingen ting å stille opp mot dansk kongens skrevne lover.

På grunn av at området lå nordenfor ”korngrensen” var det heller ikke særlig attraktivt for andre enn samer. Klimaet er for kaldt til at det kan dyrkes korn. De som hadde et kosthold som var avhengig av korn kunne ikke livberge seg her.

Etter hvert som bestanden av villrein, hvalross, sel, oter og bever begynte å minke ble samene tvunget over i et nytt levemønster. Også skattetrykket økte, og samene ble beskattet av tre forskjellige nasjoner, i tillegg til at de var utsatt for plyndring, særlig fra naboene i øst. Før 15-tallet kunne nordmennene kreve skatt østover mot Kvitsjøen. Russerne kunne, ut fra en traktat med Novgorod fra 1325, gjøre det samme helt vest til Lyngen. På 1500-tallet krevde de inn skatt helt til Malangen. Svenskene hevdet at alt land fra Tysfjorden og nord var svensk, og de gjorde forsøk på skatteoppkrevning uten særlig godt resultat. Svenskene ga opp nordområdene etter at de tapte den såkalte Kalmarkrigen i 1613.

Presset på den samiske befolkning økte altså, og de måtte finne seg andre måter å livberge seg på. Det gamle nomadelivet fungerte ikke lenger, og fast bosetning ute ved kysten ble en løsning for mange. Men de som etter hvert fikk tamrein fortsatte nomadelivet, om enn noe forskjellig fra tidligere.

I Skjervøyområdet er det først og fremst på Skattøra, på sydenden av Skjervøya at en kan se de tydeligste tegnene på tidlig bosetning. De eldste hustuftene på Skattøra er fra ca. 4000 f.Kr. I nærheten av disse ligger også to hustufter fra 500-800 f.Kr. Disse er blant de få kjente tuftene i Nord-Norge fra det siste tusenåret f.Kr. Litt lenger sør på Skattøra finner vi og flere sjøsamiske gammetufter fra 1600-tallet. En gamme varer som regel mellom tretti og femti år før den må fornyes. Fundamentene var enkle konstruksjoner som forvitret etter noen tid, og flere generasjoner gammer kan ha vært bygd oppå hverandre. Derfor kan man ikke følge utviklingen fra generasjon til generasjon.

På Gammelgården ved Taskeby er det hustomter som skal være fra sen steinalder, men disse tomtene er i likhet med mange andre ennå ikke undersøkt, og ettersom de fleste hus var jordgammer også i steinalderen, er det vel tvilsomt om tuftene er fra steinaldertiden.

Skjervøy-området var egentlig ikke en del av det gamle Finnmarken, men hadde heller ikke direkte kontakt med de sørlige områder, selv om utenforstående nok regnet det som en del av Finnmark. Området hadde preg av å være en liten "randstat" mellom Troms og Finnmark, eller som før nevnt – en korridor der det ikke fantes noen fast bosetning.

Den ytterste kyst av Nord-Troms var i jernalderen en del av et større grenseområde nord for Malangen, og derved en grense mellom to forskjellige levemåter eller samfunnsideologier. Den ene var basert på bofasthet og jordbruk med hovedsakelig husdyrhold og fiske, mens den andre var basert på rent nomadeliv med jakt, fiske og fangst.

Øya Skjervøy ble fast tingsted i 1586 selv om ingen bodde der fast. Skjervøy prestegjeld omfattet både Kvæningen, Nordreisa og deler av Lyngen. Kvæningen og Nordreisa ble først utskilt som egne kommuner i 1866 og 1886. Det som vi i dag kaller Troms fylke, besto den gangen av to len – Senja og Troms. Senja len omfattet Sør – Troms fra Kvæfjord til Malangen, og Troms len resten av et som i dag er Troms fylke.

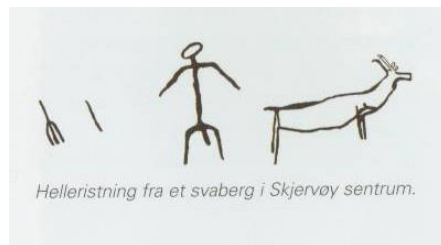
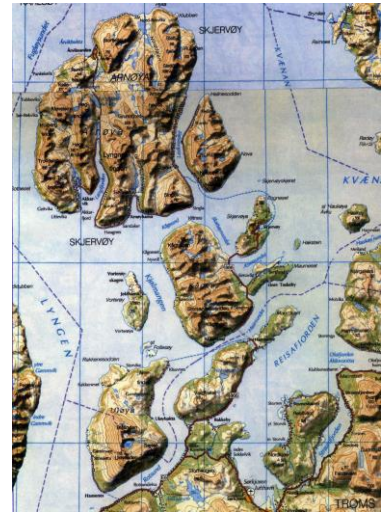

Kan de ha bodd slik i Skjervøyområdet for 15.000 år siden. Etnografen Knud Rasmussen fotografi fra Grønland 1922

Bosetning i Skjervøyområdet.

Det er ikke sikkert det var fastboende i Skjervøyområdet i steinalderen eller jernalderen, men det er gjort oldtidsfunn over hele området. På Seternes på Kågøya er det funnet en pilspiss og noen slyngesteiner fra yngre steinalder. I hele Skjervøyområdet er det funnet hellegroper som tidligere ble oppfattet som graver, og ble ofte kalt for "russegraver", men senere undersøkelser har vist at dette er anlegg for koking av spekk fra sjøpattedyr

Det ble snakket om at det var russegraver på Enes på Kågen, men om dette var graver fra pomortiden eller hellegroper er usikkert. Det mest sannsynlige er at det er hellegroper.

Tørrfiskhandel

Området nord for Malangen var stort sett samenes rike. Det var først da et handelssystem med Bergen og Trondheim kom i stand at det ble mulig for andre enn samer å bo nordenfor korngrensa. Folk kunne da få korn og andre varer hos fiskeoppkjøperne i bytte mot tørket fisk, mens samene altså hadde et levesett som var tilpasset naturen og klarte seg uten korn.

Samedrakter fra 1700-tallet

Til tross for at det ikke bodde nordmenn fast i dette området fins det enkelte typiske norrøne jernalderspor som for eksempel gravhauger og gravrøyser både på Arnøy og på Spildra i Kvæningen.

Samisk utbredelse i henhold til Historisk Verdensatlas 1999

Flere tusen år før andre skandinaver slo seg til her oppe, var altså samene på plass. I Historisk Verdensatlas (Oxford, 1999), ser vi at store deler av Nord- Skandinavia var befolket med samer allerede tre tusen år før vår tid, før den tid var det et folkeslag der som ble betegnet som jegere og sankere. Jegerne og sankerne ble tvunget til et nomadisk eller halvnomadisk liv når grunnlaget for deres opprinnelige levesett gradvis forsvant. De organiserte seg i siidaer og ble etter hvert det vi i dag kaller for samer. Etter hvert som innvandringen fra syd økte ble samene presset lengre og lengre nord, og tettere sammen.

Samene er nevnt allerede i de tidligste beskrivelsene av Nord-Europa. Samelandet er pekt ut på noen av de første kartene over området. I tidligere tider dekket den samiske befolkningen det meste av det som ble kalt Fennoscandia, et område som strekte seg fra Kvitsjøen til Atlanteren og fra Østersjøen til Ishavet. Det ble sagt at samene har vært her siden Arilds tid (dvs. i uminnelige tider) men det samiske områdets utstrekning er altså blitt sterkt redusert.

Jegere eller sankere er en fellesbetegnelse for den skandinaviske, finsk – ugriske urbefolkning. Den skandinaviske delen ble etter hvert kalt finner eller samer. Arkeologene mener at begrepet samisk eller "lappisk" bare kan brukes på denne forhistoriske kulturen fra begynnelsen av den såkalte Kjelmøy – kulturen. Det er denne som representerer begynnelsen av den samiske jernalder, som varte fra ca 700 – 600 f.Kr., selv om det ikke var noen markant overgang fra steinalderens siste stadier. Når forskerne nå tror at samene eller lappene stammer fra den tidligste urbefolkningen kan en vel sette et stort spørsmålstegn med de tidligere arkeologiske slutninger. Boplasser, våpen og redskap etter samer setter få spor etter seg slik at det har vært vanskelig for arkeologer å finne de eldste fotefarene.

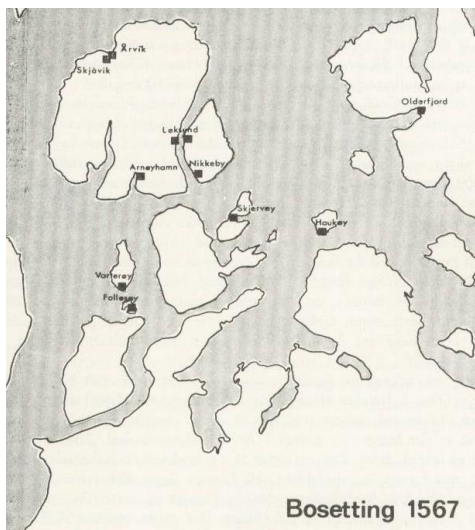
Fram til slutten av 1200-tallet eller begynnelsen av 1300-tallet var Finnmark, og derved store deler av Troms, et ensidig samisk dominert bruks- og bosetningsområde som ikke tilhørte Norge. Samelands grense gikk omtrent ved Malangsfjorden, som altså var den nordligste grense for dyrking av korn. Nordmennene bodde i "Hålogaland" og Finnene (samene) bodde i "Finnmark". Finnmark hadde da en helt annen utstrekning enn dagens fylkesgrense, og omfattet, i tillegg til deler av nåværende Russland og Finland, hele Nord-Troms samt deler av indre Troms og indre deler av Nordland, altså Fennoscandia.

Bosetning

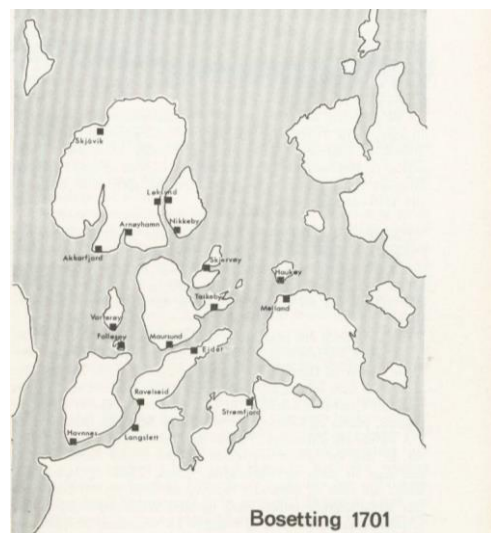
I hele området nord for Trøndelag bodde det ca 36 000 mennesker ifølge beregninger på grunnlag av manntallene i 1660-årene. Av disse bodde et par tusen i Finnmark, der det i tillegg bodde ca tusen samer. Samene ble altså ikke regnet med i den norske folketellingen.

Valand med Haukøya, Skjervøy og Kågen i bakgrunnen

Ikke-samisk bosetning i Skjervøyområdet

Det var lenge strid mellom Russland, Sverige og Danmark/Norge om hvem som skulle ha herredømme over sameland. Svenskekongen hevdet at Finnmark, eller sameland, strakte seg helt sør til Tysfjorden, og at det var de som var den rettmessige forvalter av området. Svenskene var på flere skatteinnkrevingstokter der, men de møtte ofte motstand, og enkelte ganger måtte de rømme med uforrettet sak.

Kongens fogd krever skatt hos samene
H. Lilienskjold 1698

Russerne eller karelerne gjorde skattekrav gjeldende sørover til Troms. (Nord-Troms tilhørte da under Finnmark.) Allerede i siste halvdel av 1200-tallet gjorde russerne utfall mot Hålogaland, og i 1307 ble festningen Vardehus bygd som grensevern for norske interesser. Festningen hadde neppe stor betydning i kampen mot Russerne, som fortsatte sine skatte- og herjetokter som før. De russiske angrepene var en stadig plage for kystbefolkningen, og i det ulykksalige året 1349- samme året som Svartedauden kom til Norge – herjet russene helt sør til Bjarkøy, men de russiske herjingene skal ha sluttet i 1444.

Forhandlinger om nordområdene

Forhandlinger med russerne om nordområdene er ikke noe nytt, men tidligere forhandlet de bare om landområder., selv om de også kom inn på retten til å fiske. I de senere år har det som kjent vært forhandlinger om sjøområdene. Heller ikke i forhandlingene mellom Russland og Danmark - Norge, som kom i stand på Kola i 1592, kunne partene dokumentere at de hadde rett til dette området. Christian IV utsendinger brukte handelsmenn fra Bergen og Trondheim som sannhetsvitner, men den russiske utsendingen, Fedor Johannovitschs fortalte følgende samiske sagn, som russerne hadde tatt som rettesnor for sin rett til å skatlegge nordområdene:

"I gamle dager da Karelen og Divatraktene var Novgorod underkastet, levde der en mektig mann eller godsbesitter som het Walit eller Warrent. De novogorodiske posadniker overdro til denne Walit regjeringen over hele Karelen. Walit som ønsket å øke Novgorods besiddelser, dro til den murmanske kyst for å berike landet. De forskrekkede murmanerne kalte til njemetski (nordmennene) men de kunne ikke yte noen forsvar. Walit slo dem ved Varenga, for han var en stor kriger og hærens venn. Senere bosatte han seg på en øy som da kaltes Schalim (Salimozoro i Orafjorden). Nordmennene ble nøtt til å overlate til Walit hele lappland like til Jvgei (Lyngen). Fra denne tid ble lappene skatteskyldige til Novgorod og de moskvaske storfyrster."

Om hendelsen betegnes som et sagn, så var Walit ikke en sagnfigur. Han ble begravet, da med det kristne navnet Wasilij, i Frelserens kirke i Kexholm.

(Gjengitt etter oversettelse av den russiske forfatter Weretschagin, O.A. Øverlands Norgeshistorie.)

Hvis denne historien hadde blitt godtatt av Christian IV s forhandlere hadde alt nord om Lyngen vært russisk. Området var fra før betraktet som et russisk-norsk fellesområde.

Forhandlingene med russerne kom i skyggen av en ny situasjon fordi Sverige gjorde et uventet framstøt for å tilegne seg de samme områdene. I første omgang endte dette som et nytt svensk-norsk fellesområde i Lappmarken. En del av den samiske befolkning ble dermed beskattet av både russerne, svenskene og nordmennene.

Svenskene krevde altså samene for skatt mellom Tysfjord i sør til Varanger i nordøst. I 1595 fraskrev imidlertid russerne sine skattekrav vest for Varanger, og grensen til Russland ble i praksis fastlagt da, selv om det formelt skjedde mye senere. Svenskene tapte en viktig grensekrig med Danmark – Norge i 1613 og seiersherrene kunne langt på vei bestemme hvor grensen skulle gå.

Tidligere hadde de tre landene en felles skattebod på Haukøya. Her forhandlet oppkreverne seg i mellom om de innviklede skatteforhold. Stedet var godt egnet som et naturlig utskipningssted for skattefangsten, som for det meste var skinn av rein og av mange forskjellige ville dyrearter.

Samtlige av de tre landene hadde sine riksvåpen hogd inn over døren i skatteboden, men det russiske riksvåpenet ble fjernet med øks i 1595.

Kampen om herredømme over Sameland, (Finnmarken) førte til mye stridigheter mellom Rusland, Sverige og Danmark/Norge, men etter lange grensebefaringer og forhandlinger ble det dansk/norsk- svenske fellesdistrikt delt i 1751. I 1826 ble grensen mellom Rusland og Norge trukket opp i det område som tidligere hadde vært et norsk- russisk fellesdistrikt. Den nordlige del av Kolahalvøya som inngikk i dette fellesdistriktet ble fra da av rent russisk. Danskekongen etablerte etter hvert en slags offentlig administrasjon i det tidligere sameland, som fra nå av ble erklært som Norsk

Urbefolkningen

Urbefolkningen, som i hovedsak besto av samer og skoltesamer, ble presset til side her, som så mange andre steder i verden. Det ble ikke ført krig mot samene slik inntrenger gjorde mot urbefolkningen bl.a. i Amerika, New Zealand og Australia, men samene ble fortrent til stadig snevrere områder. Staten favoriserte norske innflyttere i form av skattefritak, fritak for å være soldat og avskrivning av gjeld. Da bergensernes privilegiumsbrev (oktroa) ble re -forhandlet i 1687, strøk man de norske fiskernes kjøpegjeld og fritok dem for skatt, men samene fikk ingen fritak. Likevel sank det norske folketallet drastisk.

Forvisningssted for tukthusfanger

Det gikk imidlertid tregt med å få en ikke-samisk befolkning til å bosette seg i den nye landsdelen. I 1667 henvendte amtmannen i Finnmark seg til Tinghuset i København for å skaffe beboere til fiskeværene. Mange arbeidere kom, særlig vestlendinger men det meste av øvrighetspersonene kom fra Danmark. På slutten av 1600-tallet var tre fjerdedeler av mannlige hovedpersoner i området født utenom amtet. Samene er ikke medregnet.

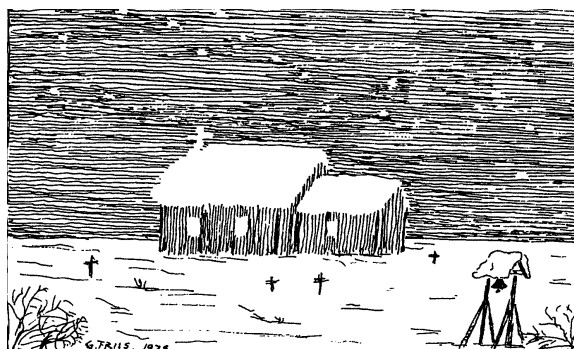
Fra den Islandske lovbooken Jónsbók (1280)
En tyv som hadde stjålet en sau ble hengt etterpå.

I 1681 ble Finnmark og Nord-Troms gjort til forvisningssted for "tiggere, omstreifere, forbrytere, og tukthusfanger" Man vet ikke hvor stor denne forvisningsgruppen var, eller hvor mange som kom til Nord-Troms, men det er fastslått at noen ble sendt dit. Også lokale domstoler litt lenger sør dømte folk til forvisning for relativt små forseelser. Ordningen tok i praksis slutt i 1780-årene, men den ble ikke formelt avskaffet før 1842.

Det var altså ikke bare til Australia kriminelle ble forvist. Det skal ha vært noen fra denne gruppen som ble sendt til Skjervøy - området, men det er vanskelig å påvise hvem de var fordi de ofte giftet seg inn i norske og samiske familier og skiftet navn, og mange flyttet ut og inn av området på den tiden. Vi vet altså ikke om noen av forfedrene våre var forviste tukthusfanger, men om så var, kan vi vel som australienerne, trøste oss med at det ikke skulle store forbrytelsen til før en havnet i tukthus.

Kirka på Skjervøy

Det var kirken som ble begynnelsen, og som kastet det første streiflys over et hedningeland sier Magnus Fugelsøy i bygdebok om Skjervøy. I et pavebrev fra 1308 omtales denne kirke som "Den hellige Marias kirke i Trums, nær hedningene." Det heter videre i bygdeboken: "Dette forteller oss at landet nord for denne kirken i Tromsøsundet, både i Nord-Troms og Finnmark, var bebodd av finnene, som var hedninger, og der var ingen nordmanns gård der". Skjervøy kirke hørte inn under kirken i Tromsøsundet.

Den første kirken på Skjervøy så kanskje stik ut, en enkel tømmerbygning med sakristi og klokkestøpul.
Tegning: Guttorm Friis

Den første bebyggelsen som kom på Skjervøya var sannsynligvis en kirke. Den ble oppført rundt år 1400. Kapellanens husvære under oppholdet på stedet, var et av de aller første hus på Skjervøy, en beskjeden nødtørftig bolig, sier Guttorm Friis. I manntallet av 1666 omtales imidlertid kirken som "opbygd af ny", noe som vel betyr at den gamle kirka ble fullstendig rehabilitert da. Etter hvert grodde det opp en lang rekke med kirkestuer langs fjæra, hvor folk som kom til kirke tok inn. Skjervøy fikk fast prest i 1660, og i noen år var han den eneste som bodde på kirkestedet. Nåværende kirke ble innvidd i 1728.

Petter Dass skildrer i "Nordlands Trompet" kirkens fremrykking i noen få, knappe linjer:

"Man kaller det Tromsen
der Pastor har hus,
I Karlsøen tænder den annen
et ljus,
I Skjærvøen bygger den tredje."

I katolsk tid tilhørte selve Skjervøya kirken. Etter reformasjonen ble kirkene tillagt kirkegodset i Norge og overført til Kongen.

Finnemisjonen

Finnemisjonæren Thomas von Westen besøkte Skjervøy i 1716 og gir da en dyster beskrivelse av forholdene. Han kaller Skjervøy for "Satans egen synagoge" på grunn av all den ugudelighet og trolldomsutøvelse som her var utbredt. Hovedårsaken til hans fordømmelse var at ingen møtte til den gudstjenesten han hadde tillyst.

Finnemisjonæren Thomas von Westen

Skjervøy med kirken på 1800-tallet

Von Westen fikk en dyktig medarbeider i prosten Henning Junghans, som kom til Tromsø i 1719. Han ble bedt om å ta seg av de forsømte kirker, og spesielt holde øye med samene i Skjervøy og Karlsøy som var ”harde, grove og hengivne til trolldom”. Junghans gjorde en stor innsats for samemisjonen, og i løpet av et par år var det bygget fem forsamlingshus for samene i Skjervøy prestegjeld.

Flere av samemisjonærene gjorde en betydelig innsats for å oversette religiøse bøker til samisk. Det første skrift for de norske samer kom ut i København i 1728. Det var Luthers katekisme med dansk og samisk tekst.

Den russisk-ortodokse kirke

Det var imidlertid ikke bare ”samenes apostel” Thomas von Westen som forsøkte å kristne samene. Også den russisk- ortodokse kirke drev målrettet virksomhet. Den russisk – ortodokse kirke hadde et nært forhold til det mystiske og et positivt syn på naturen som gjorde at den østsamiske kultur til en vis grad ble inkludert i kirka. Dette var noe den katolske kirke ikke tillot. Den kristne lære skulle ikke befatte seg med noen element fra hedendommen. I Norge var det kun den østsamiske befolkningen, Skoltesamene, i Neiden/Pasvik området som opptok den russisk - ortodokse læren.

St. Georgkapellet i Neiden der den hellige Trifon drev misjonsvirksomhet på 1500-tallet.

Skoltesamisk gravplass i Nord-Finnland.

Læstadianere

De statlige kirkene har imidlertid ikke vært enerådende i Norge. Stadig flere mennesker baserte sin kristentro og sitt liv på omvendelse. Omreisende emissærer ble de nye forkynnerne. Med det spredte lekmannskristendommen seg både sørpå og nordpå. I nord var det læstadianismen som satte sine dype spor. Mot slutten av 1800-tallet fantes det knapt et

prestegjeld i Troms og Finnmark uten større eller mindre grupper av læstadianere. På midten av 1800- tallet gikk rykte om at folk i nordsvenske byer og bygder var blitt omvendt, og hadde gjort bot for sine synder. De hadde til og med sluttet å drikke, og levde et gudfryktig liv. Mannen bak bevegelsen var den anerkjente botanikeren og presten, Lars Levi Læstadius (1800-1861)

Læstadius forkynte lovens ord og evangeliets budskap, men han kjente også det folk han talte til og de forhold de levde under. Deres skarpe dagligtale formante han med billedspråk fra en kristen mystikk. Sanselig, manende og medrivende forkynte han fortapelsens forferdelighet. Læstadius oppfordret til et enkelt og strengt liv med pietetiske normer. Offentlig syndsbekjennelse og syndsforlatelse måtte til. Det holdt ikke å lese skriften. Bare gjennom den læstadianske forsamling ble syndsforlatelse mulig. I Skjervøyområdet var vekkelsen svært utbredt, og de fleste som har vokst opp der har deltatt på vekkelsesmøter.

Randstatens nye bosettere

Sønner av rike danske embetsmenn kommer til Skjervøy-området etter 1660.

Den første handelsmann på Skjervøy, og den mest markante i handelsstedets historie er uten tvil Christen Michelsen Heggelund fra Æbeltoft i Jylland, som bosette seg på Skjervøy i 1662. Han var sønn av prest Christian Sørensen Heggelund f. 1570 og Karen Jensdatter fra Fyn i Danmark.

Som før nevnt var Skjervøy å betrakte som en liten randstat mellom Troms og Finnmark. Denne særstilling mistet området etter at Danmark/Norge hadde vunnet krigen med Sverige i 1613. Nå ble det viktig for danskekongen å ta i bruk området. Det første som ble installert var kirker og prester, men det gikk heller tregt med å få dansk-norsk fotfeste i området. I 1681 fikk bergensborgerne monopol på finnmarkshandelen. Monopolbestemmelsene var vidtrekkende og omfattet mer enn ren handelsvirksomhet. Danskekongen overlot forvaltningen av hele området til magisteren i Bergen. Motytelsen var en fast årlig avgift, i tillegg til at byen skulle sørge for forsyninger til befolkningen og bidra til befolkningsvekst i området. Det er usikkert om byen måtte betale hele utrustningen for alle pionerene som dro nordover, eller om de bare fikk en slags støtte til "utvandringen". Som vi har sett før, ble området i 1681 gjort til forvisningssted for datidens kriminelle, men det kom mange andre, særlig vestlandinger.

De fleste av våre danske forfedre var allerede vel etablert da Bergen overtok, og det er tydelig at en del velstående og godt skolerte personer dro fra Danmark til det nye land i nord. I henhold til Norges fiskerihistorie var det godt fiske i området fra ca 1660 til ca 1690, og det ga stor lønnsomhet for de som var utstyrt med handelsprivilegier.

Å bosette seg i Skjervøyområdet på den tiden var nesten som å ta utrustning til Svalbard. Innflytterne måtte ha med seg det meste de trengte av mat, materialer, fiskeredskaper, husdyr og klær. Sjøsamene som holdt til i området bodde i gammer, og de laget sin mat og sine klær av det som naturen gav. De danske innflytterne var bedre vant. De fleste var vokst opp i byer eller tettsteder hvor husene var av tre eller stein. Om danskene hadde med seg alt utstyr hjemmefra er usikkert, men noe ble i alle fall handlet i Bergen.

Slik kan det ha sett ut på Skjervøy i "Skjervøykongens" tid. (K. Knutsen 1886)

Veksten i folketallet var svak, og slik fortsatte det ut over første del av 1600-tallet. Til sine tider var stagnasjonen så påtakelig at en kunne frykte at en tilbakeflytting sørover var på gang. Av skattelistene fra 1687 ser man at folketallet var ytterligere redusert. Skjervøy prestegjeld hadde da bare 31 skattemenn og 6 husmenn, med til sammen 37 hovedpersoner. Befolkningen var da mindre enn hundre år tidligere. Den samiske del av befolkningen var stabil og i vekst. Helt på slutten av 1600-tallet var det en fremgangsrik periode med sterk vekst i folketallet. Den norske befolkning ble fordoblet i løpet av 30-40 år fram til 1700.

Største delen av befolkningen bodde i gammer, og folk flyttet mye på seg. Investeringer til nytt hus på et nytt sted var derfor overkommelig. Det er verd å merke seg at samer ikke ble regnet med blant bosetterne. Det skyldes vel til en viss grad at ikke alle samener var fastboende, men de ble heller ikke regnet med som likeverdige nordmenn.

Slik kan leilendingene ha bodd.. Bilde er fra Island 1900

Da Christian IV var på reise til Finnmark og Kolahalvøya i 1599 fastslår han at det ikke fantes alminnelige hus i området, annet enn små jordhus, som er hytter, bygd av torv og stein. Noen av husene er bygd langt ned i jorda. På skattetinget som ble holdt i 1719 ville fogden vite hvorfor det var så få husmenn som betalte skatt. Lagmennene svarte at de fleste leilendinger bodde i gammer og derfor ikke kunne skattes som husmenn. Lagmannen tok opp spørsmålet år etter år, men det var ingen endring.

Etter ennå noen år var fogden frempå igjen: Nå hadde vel husmennene i Skjervøy bygget hus? Han hadde hørt rykter om skuter som seilte nordover fullastet med bygningsmaterialer. Lagmennene svarte at her var ingen endring.

Senere fraktet fiskeoppkjøpere tømmer og bygningsmateriale fra Bergen til området, og de rikeste kunne etter hvert bo i trehus. Etter hvert som Pomorhandelen kom i gang på 1700-tallet kunne folk få tak i materialer fra Rusland, i bytte med fisk.

Pomorhandelen

I føreste halvdel av 1700-tallet kom pomorhandelen skikkelig i gang, men samhandelen med folket i øst hadde sine røtter langt tilbake i århundrene. Ottar fra Lenvik, som levde i siste halvdel av det 9. århundre, forteller at han var med på åpne en ny handelsveg østover mot Kolahalvøya. Kontakten mellom Finnmark og det russiske kystlandet langs Murmansk-

kysten og Kvitsjøen fortsatte gjennom hele middelalderen. Russerne kom med sine lotsjer og senere skonnerter til Nord-Troms og Finnmark, og byttet bl.a. mel og salt med rå fisk. Denne trafikken kom i konflikt med hanseathandelen, men verken Hanseatene eller danskekongen greide å stoppe den. Nordlendingene hadde stor fordel av de nye handelsforbindelsene, og de trosset derfor styresmaktene. Til slutt ble handelen på visse vilkår godkjent både av de dansk - norske og russiske myndigheter.

Russerne kunne altså kjøpe fersk fisk i ”makketiden” fordi de saltet fisken. Saltet var en forholdsvis kostbar artikkel på den tiden, men russerne produserte det billig i Kvitsjøområdet, særlig på Solovetskyøyene. I tillegg til at monopolhandelen på Bergen ble brutt da pomorhandelen kom i stand, kunne fiskerne fiske hele året, også om sommeren. Fisket om sommeren var langt å foretrekke framfor vinterfiske, da det ofte var storm og kulde.

Kampen for tilværelsen ble betraktelig lettere da folk kunne handle direkte med pomorene. Handelen med russerne varte til rundt 1920, da Sovjetunionen satte en stopper for denne trafikken.

Russiske og norske jakter i Tromsøysundet 1867. foto J.A. Friis

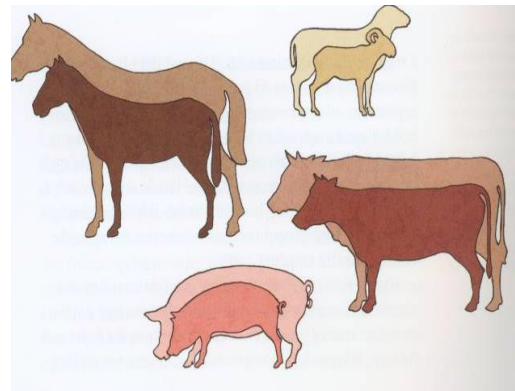

Under den store nordiske krig 1700 – 21 ble handelsforbindelsene sørover vanskelig, og handelen med russerne vokste fram. Særlig viktig var det å få fram forsyninger av korn og mel.

Slik kan mange av våre forfedre ha bodd. Dette er fotografi av Neidensamer fra 1880 - årene

Det var fiske og husdyrhold som var bærebjelkene i kystfolkets økonomi. Husdyrene var sau og kyr, og sannsynligvis også geit. Man vet ikke sikkert hvor gammelt det samiske husdyrholdet langs kysten er, men allerede på midten av 1500-tallet betalte samene skatt med bl.a. saueskinn. Datidens dyr er ikke direkte sammenlignbar med de vi finner i fjøsene i dag. Kyrne var nøysomme og små, og ble kalt "finneku". Slaktevekten var på ca. 70 – 80 kilo.

Middelalderens husdyr var mindre enn dagens.

Verken Tromsø eller Hammerfest var byer på den tiden, så det ble langt å dra til handelsmannen. Hammerfest ble grunnlagt i 1787, Vardø i 1788 og Tromsø i 1794. Byene vokste ikke fort, og ved folketellingen i 1801 var folketallet under hundre i alle tre byene. Nordlandsjektene tok det mest nødtørftige av varer med fra Bergen når de hadde vært der med en fiskelast, og oppkjøperne fra Bergen byttet igjen varer med tørrfisk når de kom nordover. Handelsvarene i Bergen kjøpte de for betalingen de fikk for tørrfisk. Da pomorhandelen kom i gang på 17-hundretallet fikk bergenshandelen stor konkurranse fordi folk da som nevnt kunne bytte til seg forbruksvarer med rå fisk.

Oderuppene

Ikke alle innflytterne baserte sin virksomhet på handel og fiske. Landsdelen manglet fullstendig et administrativt apparat, og noen av danskene satset på dette. Oderup hadde sitt hovedkvarter på Havnnes, og stedet var i mange år administrasjons- sentrer for Skjervøy-området.

Clemet Rasmussen Oderup var født i Odense i Danmark og ble Bergensborger på samme dag som "Skjervøykongen" i 1661. Han var gift med Grethe Knudsdatter, datter av Knud Hansen på Karlsøy og Trine Hofnagel fra Bergen. Trine var datter til en dansk skolemester som hette Henrich Hofnagel som virket i Bergen, og hun var sannsynligvis barnebarn eller niese til den kjente historikeren Michel Hofnagel fra Bergen, som skrev ned dagsaktuelle ting som hendte i Bergen i perioden 1622 til 1664. Hofnagel skrev på høy- og plattysk. Noe er oversatt og gjengitt i "Norske Magasin II", ellers er det lite eller ingen informasjon om mannen. Oderuppene var lensmenn i Skjervøy i flere generasjoner. Oderup festet Store- og Lille Follesøy, og i Prestemannntallet 1664-66 er han benevnt som Clemet Rasmussen, Bergensborger, eier av 2 våger 2pd. jord. Han hadde to drenger til å drive gården. hans eldste sønn Rasmus var da 6 år.

Lensmannsbestillingen trådte i kraft i 1665. Follesøy var et godt utgangspunkt til å overta Rotsund eller Havnnes når leiligheten bydde seg. Det skjedde i 1672 da tidligere lensmann Lauritz Nilsen delte gården Havnes med han. Som lensmann hadde Oderup rett til å drive gjestgiveri og vertshus på Havnes. Han hadde ikke handel, men "hadde sin næring fra sjøen", hva nå det måtte bety, men sjøl var han neppe

fisker. Oderups to sønner, Rasmus og Knut Oderup bosatte seg på sør Rotsund, og begge var postførere eller postbønder som de ble kaldt på den tiden. Rasmus ble lensmann etter sin far og flyttet da til nord Rotsund da denne storgarden ble delt. Oderups datter Cecilie giftet seg med Holger Jacobsen Danefær. Mordlandsjekt med dekkslast

Danefær

Holger Jacobsen Danefær, er en annen markant innvandrer som var født i Danmark i 1666. Han ble altså svigersønn til Clemet Rasmussen Oderup, og han overtok som lensmann etter svigerfaren. Hva som skjedde med Rasmus, sønn til Oderup, som tidligere hadde overtatt lensmannsstillingen vites ikke. Faren til Holger hette Jacob Nilsen Danefær, f 1630 på Møen, død etter eventyrlig levnet 1676 ved Wismark under felttog der. Moren hette Mette Holstein. Ettermelet til Holger er ikke av de beste. Han skulle være en kranglevoren og temmelig vidløftig fyr som i årenes løp laget mange vanskeligheter både for seg sjøl og andre.

Holger Danefær nevnes i Justisprotokollen både i 1717 og 1725 i forbindelse med en krangel som han fikk i stand. Han var handelsmann på Havnes, men det gikk vel ikke så godt. Han gikk under navnet Trondheims løsgjenger. Senere må det ha gått bedre, og han ble etter hvert en velholden mann etter sin tids forhold. I folketellingen fra 1702, da han var 36 år står det at han står seg vel og har handel med kreditt fra Bergen.

I tiden etter 1700 tvinge lensmann Holger J Danefær samene til å forlate Rotsundet for å gi plass til en lensmannsgård her. Det var Rasmus og Knut Oderup, sønnene til Clemet Rasmussen på Havnes som bygde gården. En stor samefamilie på anslagsvis 40-50 personer måtte forlate området. Senere, i 1739, måtte samene atter flytte fra Spåkenes fordi sønnen til Rasmus Oderup var blitt lensmann og måtte ha en ny gård der. Det ble opplyst at gården på Spåkenes var et nybrott, mens det i virkeligheten var en gammel boplass for samer. Saken ble imidlertid greit ordnet mellom lensmannen og fogden som bestyrte kongsgodset.

Arildslekten

Omtrent samtidig med Holger dukket en ny danske opp. Det var Thomas Christensen Arild, f. 1661 i Danmark. Han ble gift med Else Christensdatter Heggelund, f. 1660. Hun var datter av han som senere ble kalt "Skjervøykongen". Thomas var lensmann i Skjervøy tinglag og bodde på Valan. Deres sønn, Christian Tomasen Arild, f. 1690 ble gift med Kirsten Oderup Danefær, datter av Holger Jakobsen Danefær, "kranglefantan" fra Havnes.. Derved var mange danskeslekter knyttet sammen, og Holger Danefær oppnådde å bli godtatt blant de kondisjonerte. Christian Tomasen Arild hadde, da han døde 1743, vært klokker i Skjervøy i 30 år.

En av sønnene til Christian Tomasen Arild og Kirsten Oderup Danefær, hette Tomas Arild og var født i 1728. Han giftet seg med Marta Bull Andersdatter Borch fra Oksfjord. Hennes slekt kan trekkes tilbake til enda en danske som hette Iver Nilsen f. 1530 og som bodde i Trondheim. Etterkommerne til Nilsen slo seg ned i Maursund, Oksfjord og Taskeby.

Gamst -slekten.

En annen markant danske hette Torben Sørensen Gamst, f. 1682, ble første gang gift med Trine Rasmusdatter Oderup fra Havnnes, og andre gang med Abel Cathrine Danefær. Hans datter Margrete f. 1725 var gift med Jens Christian Stabrun er fra første ekteskap. Torbens far var Søren Pedersen Gamst på Loppa. Navnet skriver seg fra en landsby i Gamst sogn i Ribe amt

Parti fra Loppa med Jan Ole Gamst sitt sommerhus helt til høyre.

i Søndre-Jylland. I 1686 kjøpte Søren handelen på Loppa, og da kom han enten fra Sør-Norge eller direkte fra Danmark. Han giftet seg med datteren av sognepresten på Loppa, Torben Reiersen, og konen var Margrete som døde i 1719. Det var altså deres sønn Torben, som gjennom sine to ekteskap grunnla Gamst -slekten i Rotsund-distriktet og Kiil- Gamst -slekten i Djupvik.

Torben Sørensen Gamst, som var oppkalt etter sin bestefar Torben Reiersen, var jekteskipper og bodde i Djupvik. Han var i mange år kirkeverge og regnskapsfører for Skjervøy kirke. Han døde i desember 1769 og ble 87 år. Torben Gamst annet ekteskap med Abel Catrine Danefær ga 6 barn. Av disse var Søren Torbensen Gamst f. 1736 og han døde i 1802. Han ble gift med Aleth Cathrine Kiil f. 1739. Deres sønn Anders Kiil, f. 1768, ble stamfar for Kiil – slekta i Djupvik. Etterkommerne forlot Gamstnavnet og tok i stedet morsnavnet Kiil. Haakon Rasch Kiil på Skjervøy var direkte avstamninger fra Torben Gamst.

Stabrun- slekten

Den første vi hører om er Jørgen Jensen Stabrun fra Tønvik. Hans sønn Jens Christian Stabrun var født 1733 på Kvitberg i Kvenangen. Jens som var skolemester og klokker giftet seg med enken etter Morten Heggelund som døde i 1751. Hennes navn var Margrethe Gamst, hun var født i Djupvik i 1725. De flyttet til Havnnes. Det kom 9 barn, men bare 6 er kjent. Etterkommerne giftet seg inn i slektene Gamst, Kiil, Dahl m. f. Sønnen, Peder Gamst Stabrun ble gift med Gjertrud (Jertrude) Persdatter Dahl fra Havnnes. Hun var datter av Peder Gamst fra Berg. Birgitte Stabrun Paulsen f. 1796, mor til Gjertrud Albine Arild, var datter av Peder og Gjertrud.

Skjervøygodset

Danskekongen, Fredrik III, solgte i 1666 sine eiendommer, som han hovedsakelig hadde tatt fra samene, til kammerjunker Joachim Irgens for 100 000 Rdl. Godset ble senere stykket opp og solgt til mange forskjellige. Det såkalte Skjervøygodset ble fraskilt som en egen enhet. Skjervøygodset hadde mange forskjellige eiere, den mest kjente er Ovidia Fredrikke Hyssing, bedre kjent som ”Mor Lyng” som var født på Sand i 1766 og døde i 1848, 82 år gammel. Hun overtok eiendommene etter sin mann.

Ovidia Hyssing ble i 1793 gift med fogedefullmektige Thomas Andreas Lyng og de flyttet fra Rotsund til Havnnes og ble derved de første selveierne av Havnnes gård. De hadde gjestgiveribevilling og drev handel. Thomas Anders Lyng, som var født i Verdal døde på Havnnes 1817. Ovidia ble gift med John Hysing, men da også ham døde måtte hun selv overta driften av gården, handelen og bestyrelsen av Skjervøygodset. Hennes fullmektig, Ole Halden var henne til stor hjelp i dette arbeidet. Hun hadde i sine to ekteskap 12 fødsler, men ingen av barna levde opp.

Mor Lyng ble heller ikke forskånet for andre problemer.. Da hun i 1790 -91 oppholdt seg i København for å ivareta sine affærer, inntraff en redselsfull hendelse i hennes hjem i Rotsund. Før hun reiste skal hun ha gravd ned i kjelleren sitt sølvtøy og andre verdigjenstander. En dag mens folkene var ute på arbeide hadde to menn, Moses Samuelssøn og Mikkkel Hanssøn brutt seg inn i kjelleren hvor de fant alle verdigjenstandene. De ble imidlertid overrasket av to kvinner, Aasillie Aandersdatter og Karen Larsdatter. Begge kvinnene ble drept, og Moses og Mikkkel rømte over fjellet til Nordreisa. De ble senere arrestert og satt i arrest i Sør-Rotsund. Det meste av tyvgodset ble funnet. De satt i fangenskap hele vinteren, men våren 1791 lyktes de å få tak i økser, og de drepte tre menn og de stengte kvinner og barn inn i huset. Så tok de med det de fant av verdisaker, samt våpen og ammunisjon og rømte igjen. De ble senere tatt på svensk side av grensen og ført tilbake til Sør-Rotsund.

Hvem var Mikkkel og Moses.

Moses var født i Sverige, men kom til Norge som fireåring og foreldrene slo seg ned i Ysteby i Kåfjord. Som 16-åring gikk han i tjeneste hos Hans Hendrikk Gamst i Hammarvik. Deretter reiste han til sin faster Berit Mikkelsdatter på husmannsplassen Paskabut i Reisa, før han tok tjeneste på Søndre Rotsund hos proprietær Johan Hysing. I voksen alder reiste han en tur til Sverige hvor han traff svensken Mikkkel. De var fattigfolk som kjempet for å livnære seg, og forholdene i Sverige var vanskelig på den tiden. De gikk derfor sammen til Norge for å prøve lykken, som det heter. Men det var ikke akkurat lykke de fikk oppleve, for de innviklet seg sjøl i en av de verste forbrytelser i norsk kriminalhistorie og de fikk etter hvert fem menneskeliv på samvittigheten.

Moses hadde altså førstehånds kjennskap til Mor Lyngs hus. Det var forresten hans faster Berit som oppfordret dem til å gjøre innbruddet hos Hysing, fordi hun hevdet at hun ikke hadde fått oppgjør for tømmer hun hadde levert til dem. Hun oppfordret dem også til å drepe Mor Lyng, men heldigvis var hun på reise.

Om Mikkkel vet vi mindre, men under rettsaken kom det fram at han var oppvokst i så fattige kår at de ikke hadde råd til å konfirmere han, og han kunne dermed ikke få syndens forlatelse. Presten måtte gi han en kortversjon av konfirmantopplæringen, og han ble konfirmert i lenker på sella. Deretter fikk han "Nådens Sacramente" slik loven forutsatte.

Moses døde i arresten før dommen ble fullbyrdet. Fengselsforholdene var neppe særlig humane på den tiden. De satt lenket fast i en jordkjeller. De ble og dømt til å knipes tre ganger med glødende tenger, først på åstedet, deretter på veien til retterstedet og til slutt på rettestedet før henrettelsen, den høyre hånd skulle hugges av og hodene skulle settes på staker og kroppene steenes. Torturen fikk de imidlertid benådning for siden slike metoder ble betraktet som barbariske og antikvariske rundt 1790. Mikkkel ble henrettet på Skovholmen utenfor

Spokenes den 29. desember 1792 og det sies at Moses også ble halshogd der selv om han var død en god stund i forveien. De skal være gravlagt på holmen.

Drapssaken til Moses og Mikkel er grundig beskrevet i Nils Johan Stoa sin bok "I hine hårde dage" (Cappelen 2003)

Mor Lyng ble viden kjent som et hjelpsomt og hjertegodt menneske. Til henne kunne alle gå med sine sorger og bekymringer, og hun hjalp mange fattige mennesker. Ettersom hun selv ikke hadde egne barn tok hun til seg pleiebarn, foreldreløse og fattige folks barn. I alt hadde mor Lyng 32 pleiebarn under sin beskyttelse.

Mor Lyng.

Skjervøygodset ble etter Mor Lyngs død delt opp, og hennes formue ble bl.a. plassert i legater til beste for bl.a. fattige og husmenn i Skjervøy prestegjeld. Legatet ble kalt for "Ovidie salige Lyngs Legat". Legatet bar derved videre den gamle damens omsorg for de svake i samfunnet, selv etter hennes død.

Ved hennes død i 1848 omfattet proprietærgodset hele 471 gårder rundt om i Kvæningen, Nordreisa og Skjervøy, til en samlet takst på 19.278 Spd. I 1851 ble det dannet en forening som fikk navnet "Foreningen til Ophevelse af Leilendingsvesnet i Skjervø." Foreningen kjøpte etter hvert alle eiendommene til Skjervøygodset, og solgte dem videre til oppsitterne på rimelige betingelser. I Kobbepollen var det en gård som tilhørte Skjervøygodset, i Taskeby store fire eiendommer, og i "Taskeby lille" eiendommen som Henrik Kobi bygslet.

Kilder:

Odd Matias Hættas bok "Samene" Videre har jeg støttet meg til en bok som er redigert av Harald Eidheim der flere forfattere skriver om "Samer og nordmenn". Jeg har også plukket noe fra Ørnulv Vorren og Ernst Manaker's kulturhistoriske oversikt om "Samekulturen", og har hentet fakta fra "Historisk verdensatlas", redigert av John Haywood. Bygdebøkene fra Skjervøy av Maurits Fugelsøy har jeg også hentet mye stoff og opplysninger fra. Jubileumsboka for Skjervøy Sparebank og jubileumsboka for firma Kåre Renø, Skjervøy begge skrevet av Guttorm Friis. Stoff og bilder er og hentet fra "Norsk innvandringshistorie" med Knut Kjeldstadli som redaktør, og noe er hentet fra "Samisk kunst- og kulturhistorie" og fra "Samene – en håndbok" med J. T. Solbakk som red. Jeg har og plukket noe fra boken "Kulturmøter i Nord – Troms" med redaktør Gørill Nilsen som kom i 2004. Nils Johan Stoa. "I hine hårde dage" Cappelens forlag 2003. Mye stoff er hentet fra statlige arkiver og fra historisk stoff på internett.